

ЗА НЯКОИ ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ В ОДЕСКИТЕ НОВОБЪЛГАРСКИ ДАМАСКИНИ

Татяна БРАГА

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, Българска академия на науките, България
E-mail: tina.197707@gmail.com

ON SOME LEXICAL PECULIARITIES IN ODESSA MODERN BULGARIAN DAMASKINS

Tatyana BRAGA

Institute for Bulgarian Language “Prof. L. Andreychin”, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria
E-mail: tina.197707@gmail.com

ABSTRACT: The purpose of this paper is to present some results of a dissertation study dedicated to the peculiarities of the Modern Bulgarian Odessa Damaskins of the 18th century. The manuscripts are part of a collection known in science as the collection of Grigorovich. They were discovered during the scientific journey of the Slavist scholar to the Bulgarian lands (1844–1845). Today, they are stored in a book depository outside Bulgaria, which makes their research difficult. At the same time, the excerpted lexical material offers rich linguistic material for characterizing important aspects of the Old Bulgarian lexicon. The theoretical analysis and the practical work with the manuscripts show that the peculiarities of the Modern Bulgarian language and the trends of development in the 18th century need to be considered more broadly. There are a number of specific issues related to the Damaskin literature of the 18th century which have been little developed in the scientific literature and have not previously been the subject of description and analysis. The aim is to outline the general picture of the word composition of the studied manuscripts, taking into account the external and internal linguistic factors and phenomena that were important in the process of creating the written texts. All this, together with other lexical characteristics, allowed outlining sustainable trends in the linguistic specificity of Damaskin literature during the period. To build the concept of the article, various universal methods such as descriptive, analytical, comparative-historical methods were used.

KEYWORDS: Odessa Damaskins, vernacular literary language, lexical peculiarities, textological and lexical doublets, synonymous pairs

Настоящата разработка се фокусира върху лексикалните особености на четирите новобългарски дамаскина, открити по време на научното пътешествие на В. И. Григорович по български земи (Григорович, 1848. с. 191). По време на научното си пътешествие ученият събира значително количество ръкописи, които оформят т.н. сбирка на Григорович, в нея се намират много ценни наши паметници: Мариинското евангелие, Григоровичевият паримейник, Охридският апостол, Боянското евангелие, други ценни глаголически и кирилски ръкописи. Голяма част от уникалната колекция славистът приживе подарява на Императорския Новоросийски университет (Одески национален университет „И. И. Мечников“). Книжният дар на Григорович известно време се съхранява в университетската библиотека и оформя „Отдел по славянска филология на професора В. И. Григоровича“, по-късно (1876) ръкописната сбирка е разделена на две части – едната се пази в Москва (РГБ, фонд 87¹), другата, в която са кодекси от по-ново време, остава в Одеса – в това число Одеските дамаскини. Известно е само едно описание на тези сборници, издадено от В. Н. Мочулски (Мочульский, 1890, с. 100 – 118). Понастоящем науката разполага само с обща информация за тези манускрипти, те се споменават бегло в досегашната научна литература предимно при изброяването на дамаскинските ръкописи. Днес кодексите са притежание на Одеската национална научна библиотека (ОННБ, Украйна). В изследването приех традицията ръкописните паметници да се назовават по мястото, където се съхраняват, напр. Ловешкия, Люблянския, Свищовския дамаскин². Така тези новобългарски сборници са Одеските дамаскини, по мястото, където се съхраняват в момента – гр. Одеса. С това име е предложено ръкописните паметници да бъдат въведени в

¹Тази част от сбирката е описана от А. Викторов (Викторов, 1879) <http://liber.onu.edu.ua/pdf/200/viktorov.pdf>.

²Ловешкият дамаскин се съхранява в Регионалния исторически музей на гр. Ловеч, Свищовският – в Народното читалище „Еленка и Кирил Аврамови“ в гр. Свищов, Люблянският дамаскин – в библиотеката на гр. Любляна.

научно обращение. Въз основа на палеографските и кодикологичните констатации беше установено, че Одеските сборници са създадени в различни книжовни средища, написани са на различни диалекти и от различни автори. Времето на създаването им се намира в широки хронологични рамки – от края на XVII в. до края на XVIII в. Обект на анализ са четири дамаскини сборника от различни книжовни школи. На базата на комплексни данни и пресичането на различни по тип палеографски и кодикологични анализи, сравнения с датирани и атрибутирани ръкописи са предатирани и локализирани два от Одеските сборника, което потвърждава по-рано изказаните хипотези, направени въз основа на езика (Дѐмина, 1985), а именно: Одеският дамаскин № 36 (62) е новобългарски паметник от края на XVII в. (1680 – 1690г.), създаден в Карловска-аджарската художествена школа, написан от двама анонимни кописисти на източнобългарско наречие и е свързан с дейността на кръга ученици на книжовника Аврам йерей Димитриеви. Одеският дамаскин № 37 (63) е новобългарски паметник, създаден в средата на XVIII в. в Котленската книжовна школа. Написан на източнобългарско наречие, но с много повече белези на народния говорим език. Благодарение на този паметник още веднъж е потвърдена непрекъсващата духовна и културна връзка на българските книжовни центрове с манастирите на Света гора. За другите два сборника са препотвърдени основните данни:

Одеският дамаскин № 38 (64) влиза в числото немногобройни паметници, резултат от съвместната книжовна дейност на Йосиф Брадати и Никифор Рилски. Създаден е през 1756 г. от Йосиф Брадати и преписан през 1757 г. в Рилския манастир, написан на западнобългарски диалект. Одеският дамаскин № 39 (65) е новобългарски дамаскин от средата на XVIII в., написан на източнобългарско наречие, съдържа 19 слова, 7 от които са на Дамаскин Студит. Сборникът може да е свидетелство за връзката между източнобългарските и западнобългарските книжовни средища. През годините достъпът до книгохранилището, където се пазят тези дамаскини сборници, е бил извънредно затруднен, сега ще бъде труден и дори невъзможен още дълго време. В същото време вече направените изследвания показват, че дамаскините съдържат голямо количество неизследван изворов материал, който представлява интерес за българската езикова история, литература и култура. Това аргументира актуалността и определя методологията на настоящото изследване. След като беше представено пълното палеографско и кодикологично описание на сборниците, което намери място в редица научни публикации, тази разработка цели да обърне специално внимание на някои лингвистични особености на новобългарските Одески дамаскини. А също да обозначи насоки за бъдещи лексикални проучвания, които ще обогатят с нова информация знанието за произхода и състава на дамаскинската лексика от XVIII век, за диалектното ѝ деление и хронологията на различни езикови явления.

Българската дамаскинска книжнина от XVII – XVIII в. е самобитно българско явление. Появата на този тип сборници бележи началото на нов етап както в българската книжнина, така и в развитието на българския книжовен език (Мирчева, 2001; Мирчева, 2017). По въпросите, свързани с езика на българските дамаскини, съществува внушителна литература (Мирчева, 2001; Мирчева, 2017, с. 234 – 256; Мичева, 2015; Мичева, 2016, с. 59 – 63). Всички изследвания и публикации, свързани с феномена „дамаскин“, водят до извода, че дамаскините са свързващото звено между Късното средновековие и Българското възраждане, със съдържанието си принадлежат към средновековната литература, но със създадения на народна основа книжовен език (Дѐмина, 1968) правят преход към нов тип книжнина, написана на достъпен език. Новият тип книжовен език се опира на диалектите и съчетава традиционни и нови езикови средства. Неоценимо достойнство на дамаскините е това, че са написани на народен български език, това е първият след вековно прекъсване опит говоримият език да стане основа на книжовния. В изграждането на новобългарския книжовен език има два главни източника на речниково строителство – от една страна, говоримият език с неговото диалектно многообразие, от друга страна, старата книжовна лексика, съхранена в домашната средновековна книжнина и в църковнославянски. По този начин естествено и в пълна степен се осъществява историческата приемственост между лексикалните системи на стария и новия книжовен език. От тези два източника черпят лексикален материал авторите на Одеските дамаскини. Изворовият материал на Одеските дамаскини доказва, че в тях е засвидетелстван живият български език от края на XVII в. до края на XVIII в., който е обогатен с лексика от

различни епохи. Езикът на Одеските сборници показва как се съчетават няколко културни модела – от предхристиянска (протобългарска лексика), християнска и предвъзрожденска епоха. Одеските дамаскини имат два основни типа езикови влияния, които стоят в основата на два различни концептуални модела за съчетаването на свое (домашна лексика) и чуждо (заемки). От една страна, се откроява влиянието в текстовете на православната традиция, която се усвоява посредством старобългарската книжовна норма и традиционната книжнина от XIV – XVI в., от друга, чрез нея се възпроизвежда основополагащата терминологична лексика на християнството от гръцки, латински, старосемитски (хебраизми). Домашната лексика се състои от думи от общославянския речников фонд, като някои от тях са засвидетелствани както в т. нар. класически старобългарски паметници от X – XI в., така и в по-късни произведения на средновековната българска книжнина. Редица основополагащи проучвания и конкретни трудове са посветени на старобългарската лексика и нейното значение за успешната реконструкция на праславянския лексикален фонд (Иванова-Мирчева, 1989, с. 5 – 12; 1988, с. 29 – 35; Куркина, 1984, с. 3 – 13; Геров, 1975 – 1978; Цонев, 1919). Българският лексикален пласт е основният в Одеските дамаскини, той е и най-богатият и присъства както в старобългарската лексика, така и в редица диалектни думи, характерни за народно-разговорната реч. Освен славянското словно богатство, Одеските дамаскини включват и чужди по произход лексеми, които обикновено преминават през процес на приспособяване, побългаряване и по този начин стават български по форма и употреба. Откриват се и чужди езикови влияния – това са думи от гръцки и латински произход, от турски, немалък брой арабски и персийски по произход думи, навлезли в езика ни също с турско посредничество.

Домашната лексика, която се състои от народни и книжовни по източник думи, е основа в езика на Одеските дамаскини. В текстовете например активно се използват значителен брой абстрактни съществителни, както и словообразователни типове (например съществителни със суфикси *-ние*, *-тель*, сложни думи) от старата българска книжнина (Велчева, 2001, с. 67 – 69). В редица български диалекти по онова време, включително в балканските говори, вместо някои от старите абстрактни съществителни са се употребявали ориентализми – в битовата, обществено-политическата, държавната сфера. Част от народните ориентализми се появяват в дамаскинарските преработки. В сферата на християнските понятия и реалии обаче се предпочитат средновековните български думи. Запазването им в новобългарските адаптации вероятно се дължи на стремеж към такава номинация, чрез която да се постигне разграничение от чуждата конфесионална и духовна сфера в условията на османското владичество (Димитрова, 2009, с. 736). Общославянска лексика. Както във всички славянски езици, така и в българския около две трети от домашната лексика води началото си от праславянския език. Доказателство за произхода и за общославянската принадлежност на думите е присъствието им във всички славянски езици (например: *вятър*, *звезда*, *небе*, *месец*, *мраз* и др.), както и приблизително еднаквото им звучене (Радева, 2017, с. 268). В групата лексеми от общославянски произход в Одеските дамаскини са най-активни тези, които са свойствени на народния език и са наследени от старобългарския книжовен език. Ядрото на лексиката в четирите дамаскина изграждат домашните думи. Те се отнасят до основни понятия, свързани с живота, бита и дейността на хората. С оглед жанра на ръкописите, които представляват сборници основно с религиозна и нравствено-поучителна тематика, обемът на битовата лексика в текстовете не е много голям. Към очертаните в предходното изложение особености на лексиката на изследваните кодекси ще добавим още някои нейни особености, които по наше мнение заслужават обстойно изследване, което ще бъде направено на друго място.

Съставителите на Одеските дамаскини очевидно са опитни книжовници, езикът на словата е образен и емоционален. Той изобилства с разнообразни повторения на еднакви по строеж фрази, еднакви по форма и близки по значение думи. Подобно явление отбелязват Б. Велчева и О. Младенова, проучвайки езика на Ловешкия дамаскин от XVII в. Много често повторенията представят групирани думи – еднакви части на речта и изречението, свързани със съюз или съюзи. Словесните двойки са стара особеност, която се открива още в първите старобългарски преводи и представлява превод от гръцки, например *радост* и *веселие*; *смѣрень* и *кроткъ* (2013, с. 110). Анализ на словесните двойки в словото за св. Петка в Троянския дамаскин прави М. Байрамова (1995). За словесните двойки и натрупването на еднакви словесни единици говори Б. Велчева (2003, с. 32 – 52). Същата авторка подробно

описва тази стилно-синтактична особеност в дамаскините и в езика на Възраждането (2010, с. 296 – 354). Цитираните изследователи правят заключението си въз основа на работата си върху новобългарски дамаскини от XVII в., в които се наблюдава употребата на типични за фолклора стилистични похвати. С цел засилване на въздействието се натрупват синоними. В Одеските дамаскини срещаме голям брой словесни двойки, които са синонимни двойки (Гълъбов, 1986, с. 382 – 384). Думи, близки или еднакви по значение, но с различен буквен строеж, които могат да се заменят една с друга (Бояджиев, 2011, с. 82, 83): **красивъ-хубавъ, люди-хора, стена-зид, крепостъ-кале, врата-двери, конецъ-край, желая-искам, управлявам-карам, виноградь-лоза, войска-ратъ, клетва-вричане; кротостъ-смирение; хитростъ-лукавство; страсть-желание; хула-клевета, езичникъ-друговѣренъ** и др. Голям брой такива двойки откриваме в Одеския дамаскин № 38 (64), който е препис на Никифор Рилски от извода на Йосиф Брадати. Използването на синоними е част от лексикалната характеристика и на Одеския дамаскин № 37 (63), сборник от Котленската книжовна школа. В текста се наблюдава съжителство на лексеми от говоримата реч, книжовната традиция и заемки, например: **храм-капище-манастирь; инок-калугерь-монахъ; расланъ/асланъ-лъвъ; вльсви-мѣдрец-философъ**. Цитираните примери очертават интересни синонимни редове, които свидетелстват за високата езикова компетентност на дамаскинарите, които се стремят не само да стигнат до читателите и слушателите си на разбираем език, но и да обогатят този разбираем език с различни по произход езикови средства.

В Одеските дамаскини присъстват езикови единици, които смятаме за перспективен начин за назоваване. Р. М. Цейтлин ги разграничава като текстологични и лексикални дублети (1977, с. 45). Авторката определя думите, които предават по различен начин една и съща лексема от гръцкия оригинал в определен контекст и в определен литературен паметник, като текстологични дублети. Върху текстологичните дублети в старобългарските писмени паметници са работили множество учени (Ягич, 1910; Мирчев, 1958; Жуковская, 1964, Гълъбов, 1986). В повечето случаи текстологичните дублети са и лексикални дублети, т.е. думи с едно и също значение (Цейтлин, 1977, с. 46), например: **труд и работа; радвать и весилать; гром и мльние; смѣренъ и кроткъ; миръ и тишина**. За старобългарския книжовен език е присъщо наличието на фонетични и граматични дублети, а в науката отдавна е известно, че старобългарските писмени паметници се отличават с изключително богатство на лексикални дублети и варианти. Тази тенденция продължава и през среднобългарския период от развитието на езика. В текстовете на Одеските дамаскини, които са написани на новобългарски език, също откриваме значителен брой дублети, например: **молва и метежь, безаконство и неправда; наместиль и утакмиль**.

Р. М. Цейтлин прави разграничение между лексикалните дублети и синонимите: „Обычно текстологические дублеты являются одновременно и лексическими дублетами, т.е. словами, которые имеют одно и то же значение (в многозначных словах непременно совпадает одно значение и не обязательно остальные). Лексические дублеты, т.е. слова с одним и тем же значением, отличаем от синонимов, т. е. слов, близких по значению“ (Цейтлин, 1977, с. 46; СС, 1994, с. 54). От определението става ясно, че текстологичните дублети са едновременно и лексикални дублети, но това не означава, че задължително ще бъдат и синоними. Мнозина други изследователи коментират термините дублет и вариант, например А. Давидов дефинира следното: „с малки изключения обикновено текстологичните дублети са едновременно и лексикални дублети, т.е. думи с едно и също значение – при многозначните думи задължително съвпада едно от значенията, а при другите значения това не се изисква“ (Давидов, 1996, с. 112). Според Е. Дограмаджиева могат да варират два типа езикови единици: единият тип са дублетите – единици с пълно функционално и семантично тъждество при формално различие, а другият тип са вариантите – те представляват единици, които имат пълно функционално и частично семантично тъждество при формално различие (Дограмаджиева, 1980, с. 52). Дублетността може да е генетическа или функционално обусловена, т. е. дублетите могат да са с общ или с различен произход (Дограмаджиева, 1991, с. 340). Според определението на Л. Жуковская „лексикалните варианти за древните славянски ръкописи са две думи или група думи, тъждествени или близки по значение и поради това взаимно заменящи се в различните преписи на един и същ паметник“ (Жуковская, 1964, с. 6). Руската славистка избягва названието „синонимни“. Според нея лексикалните варианти не

бива да бъдат разглеждани като синоними, но не могат да бъдат и обикновени дублети. Н. Г. Михайловская смята, че вариативността трябва да се подразбира като „взаимоотношение между думите, които се отличават по своята коренна морфема и са употребени в идентични контексти“, авторката употребява също термина лексико-семантична вариативност (Михайловская, 1975, с. 4).

В настоящото изложение са набелязани само някои по-интересни лексикални особености в Одеските дамаскини, които заслужават обстойно изследване. Разглеждане на тези видове дублети като изолирани двойки позволява да се установи фактът за тяхното наличие в паметниците, обаче не може да обясни причините за тяхното разпределение и използване в текстовете. За това е необходимо проучване на тези думи в системни отношения, което предстои да бъде направено на друго място. За тази цел е необходимо да се разполага с по-голям обем текстове. В момента работим само с това, което е преписано на ръка. При невъзможност сега да се работи в библиотеката, само констатираме интересните езикови особености и явления. На по-късен етап, при по-благоприятни условия за пътуване и възможност за работа с текстове, ще може да се каже дали приведените примери са синоними, текстологични дублети или словесни двойки. Ще бъде пояснен и даден контекст, изреченията, в които са използвани, творбите, в които се появяват.

Някои двойки лексеми са резултат от активното словесно творчество на преводача, например: **тежко-горко**; **думале-казувале**; **гладувале-жадувале**. Наблюдават се също интересни семантични опозиции като: **право-криво**, **криво-право**; **кривдина-правдина**; **волна и неволна**, **мали и велики**, **стари и млади**; **болъри и сиромаси**. Всички тези думи са домашни и от общославянски произход, а опозициите следват еднотипен словообразователен модел, който очевидно напълно съзнателно се използва от дамаскинарите и постига обмислен стилистичен ефект. Това е само част от езиковото многообразие на Одеските новобългарски дамаскини. Важно наблюдение, което трябва да се отбележи, е, че в езика им, независимо че са написани в различни книжовни средища – западнобългарско, източнобългарско, централнобалканско, наред с диалектните черти са отразени и общобългарски говорни особености на всички равнища. Четирите ръкописа от XVII и XVIII в. до голяма степен представляват езиковите особености, характерни за периода, но заедно с това Одеските дамаскини поставят въпроса за това какво ново се появява в езиковото развитие през XVIII в. В българското езикознание е установено, че дамаскините от XVII в. отразяват ранен етап от развоя на новобългарския език (Младенова, Велчева, 2013, с. 118). Особеностите на новобългарския език и развойните тенденции, които са открояват през XVIII в. засега не са били предмет на описания и анализи. В научната литература засега не е отделено достатъчно внимание на дамаскините от XVIII в., а както знаем, именно тогава сборниците стават разнообразни и демократични по съдържание. Ще дадем следния пример: след като беше съпоставен и сравнен ексцерпираният материал от Одеските дамаскини с езиковите единици в „Речника на книжовния български език на народна основа от XVII в.“ (РКЕНО), бяха направени няколко извода: по-голямата част от лексикалните единици, открити в Одеските дамаскини, присъстват в Речника, обаче има редица лексеми, които не са зафиксирани в него, а това означава, че през XVIII в. все по-често лексика от народния език влиза в текстовете за книжовна употреба: **рекаре**, **пизма**, **буряне**, **врагощини**, **биле** и др.

Сред народните думи в текста се срещат някои, които са свързани с диалектите и изискват пояснения. Думата **вълфа** в текста означава ‘разбойник, престъпник’, в РКЕНО е със същото значение (РКЕНО, 2012, с. 90). Любопитен е нейният семантичен развой, в старобългарски тя означава ‘гадател, предсказател’ (Асем., Сав. кн., Супр., СтБР, 1999, 1, с. 176). Сравни **вълхвовати** ‘гадая, правя магии, чародействам’ (Истр)³. Новобългарското значение **разбойник**, **крадец** се е развило в резултат от семантична промяна от преходното значение ‘измамник, хитрец, лъжец’ (БЕР, 1977, 1, с. 166). Днес думата се среща в различни български говори със значението ‘разбойник’ (Банско, Търново).

Сред редките думи може да споменем една балканска дума с неясен произход. В Одеския дамаскин № 37 (63), в *Слово о покоянии душевном* (л. 79а) констатираме следния

³ <https://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/search/>

фрагмент: глобаре сичкы свѣтъ мѣтатъ - глобар 'лице, което взема глоби, такси' (РКЕНО, 2012, с. 136). Според Н. Геров думата означава *пакостник* (1975, 1, с. 221). Авторите на БЕР (1977, 1, с. 250) посочват за *глоба* значение *пакост, вреда, щета*. Думата се среща в балканските езици. Анализирайки лексикалните признаци, характерни за различни диалекти и в същото време свързани с опозицията книжовно – народно, стигаме да извода, че при избора на нова или архаична дума книжовникът избягва думи, които не отговарят на стремежа за достъпност на текста. Целта е текстът да стане максимално разбираем за читателя или слушателя. Ако думата е от книжовния език и е неразбираема, тя се избягва. Решаващ критерий за употребата на определена лексема е именно критерият за достъпност. Същият критерий е валиден и за чуждата лексика. По тази причина често турски заемки навлизат в дамаскините текстове като поясняващи домашна книжовна лексика, която през XVII – XVIII в. е била трудно разбираема за широк кръг читатели и слушатели, например: *жертвѣны > курбань; вражда > каразь; вражда > душманство*. Както отбелязва Е. И. Дьомина, в този период в текстовете на дамаскините се формира книжовен език на народна основа като акт на съзнателната дейност на анонимните книжовници за създаване на нов тип книжовен език (Дьомина, 1985, с. 11).

В заключение ще обобща, че настоящото изследване върху новобългарските Одески дамаскини добавя нови данни в областта на историята на българския език, които подкрепят и допълват досегашните наблюдения на български учени, свързани с феномена *дамаскинска книжнина*. В проучването е доказана новобългарската основа на езика на Одеските сборници, което ги причислява към обхвата на понятието книжовен език на народна основа. Това дава още едно основание литературата на българите дамаскинари от XVII и XVIII в. да се разграничи от тази от предходния период и да се обозначи като българска литература на новобългарски език. Одеските новобългарски дамаскини отразяват до голяма степен връзката между по-новото и по-старо състояние на българския език, представят етапите и характеризират структурните промени от старобългарски към новобългарски език, като с това потвърждават мнението, че езикът на дамаскините е качествен скок в историята на книжовноезиковия ни развой, а с дамаскините се полага началото на предисторията на съвременния български книжовен език.

ИЗТОЧНИЦИ:

Асеманиевото изборно евангелие е старобългарски ръкопис от втората половина на X или XI век, написан на глаголица: [<http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/aksl/aseman/assem.htm>].

Савината книга е кирилски ръкопис от X или XI век, писан в Източна България. [http://tgada.info/kueh/index2.php?str=381_1_14].

Супрасълският сборник е старобългарски кирилски ръкопис от средата на X век [<http://suprasliensis.obdurodon.org/>]

БИБЛИОГРАФИЯ:

БЕР (1977 – 2017) Български етимологичен речник. Т. 1 – 8. София: Издателство на БАН (Balgarski etimologichen rechnik. T. 1 – 8. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Байрамова, М. (1995) Етюди за съюзите в Троянския дамаскин. София: Агаро, 202 с. (*Bayramova, M. Etyudi za sayuzite v Troyanskiya damaskin. Sofia: Agaro, 202 s.*)

Бояджиев, Т. (2011) Българска лексикология. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 211 с. (*Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 211 s.*)

Велчева, Б. (2001) Дамаскините от XVII век и началото на новобългарския книжовен език // *Paleobulgarica*, кн. 4, с. 64 – 81. (*Velcheva, B. Damaskinite ot XVII vek i nachaloto na novobalgarskiya knizhoven ezik // Paleobulgarica*, кн. 4, с. 64 – 81.)

Велчева, Б. (2003) Художествени изразни средства в дамаскините от XVII в, с оглед началото на новобългарския книжовен език // *Старобългаристика*, кн. 27 (2), с. 32 – 52. (*Velcheva, B. Hudozhestveni izrazni sredstva v damaskinite ot XVII v, s ogleed nachaloto na novobalgarskiya knizhoven ezik // Starobalgaristika*, кн. 27 (2), с. 32 – 52.)

Велчева, Б., Д. Иванова (2010) И от зазоряването тръгва денят... Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език. Пловдив: УИ П. Хилендарски, 374 с. (*Velcheva, B., D. Ivanova. I ot zazoryavaneto tragva denyat... Izsledvaniya varhu*

- priemstvenostta v razvoya na balgarskiya knizhoven ezik. Plovdiv: UI P. Hilendarski, 374 s.)
- Гълъбов, Ив. (1986)** Лексикални проблеми на стария български книжовен език. – В: Избрани трудове по езикознание. София: Наука и изкуство, с. 382 – 398. (*Galabov, Iv. Leksikalni problemi na stariya balgarski knizhoven ezik. – V: Izbrani trudove po ezikoznanie. Sofia: Nauka i izkustvo, s. 382 – 398.*)
- Геров, Н. (1975–1978)** Речник на българския език. Т. 1–6. София: Български писател (Gerov, N. Rechnik na balgarskiya ezik. T. 1–6. Sofia: Balgarski pisatel.)
- Григорович, В. И. (1848)** Очеркъ ученаго путешествия по Европейской Турции (съ картою окрестностей Охридскаго и Преспанскаго озеръ) Отд. отт. из Ученых записок Казанского университета, кн. III, Казань: Университетское издательство, 212 с. (*Grigorovich, V. I. Ocherk" uchenago puteshestviya po Yevropeyskoу Turtsii (s" kartoyu okrestnostey Okhridskago i Prespanskago ozer") Otd. ott. iz Uchenykh zapisok Kazanskogo universiteta, kn. III, Kazan': Universitetskoye izdatel'stvo, 212 s.*)
- Давидов, А. (1996)** Старобългарска лексикология. Велико Търново: Проглас, 194 с. (*Davidov, A. Starobalgarska leksikologiya. Veliko Tarnovo: Proglas, 194 s.*)
- Димитрова, М. (2009)** Книжнина през XVII в. Книжовници и средища. Дамаскинарска литература. – В: История на българската средновековна литература. Състав. А. Милтенова. София: Изток-Запад, 2008 (2. изд. 2009), с. 727 – 740. (*Dimitrova, M. Knizhnina prez XVII v. Knizhovnitsi i sredishta. Damaskinarska literatura. – V: Istoriya na balgarskata srednovekovna literatura. Sastav. A. Miltenova. Sofia: Iztok-Zapad, 2008 (2. izd. 2009), s. 727 – 740.*)
- Дѣмина, Е. И. (1968)** Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века, Т. 1, София: БАН, 236 с. (*Dyomina, E. I. Tikhonravovskiy damaskin. Bolgarskiy pamyatnik XVII veka, T. 1, Sofiya: BAN, 236 s.*)
- Дѣмина, Е. И. (1985)** Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века, Т. 3, София: БАН, 263 с. (*Dyomina, E. I. Tikhonravovskiy damaskin. Bolgarskiy pamyatnik XVII veka, T. 3, Sofiya: BAN, 263 s.*)
- Дограмаджиева, Е. (1980)** Към въпроса за дублетността в книжовния старобългарски език // *Palaeobulgarica*, кн. 2, с. 52 – 63. (*Dogramadzhieva, E. Kam vaprosa za dubletnostta v knizhovniya starobalgarski ezik // Palaeobulgarica, kn. 2, s. 52 – 63.*)
- Дограмаджиева, Е. (1991)** Съюзи и съюзни думи. – В: Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис. София: Издателство на БАН, с. 335 – 340. (*Dogramadzhieva, E. Sayuzi i sayuzni dumi. – V: Gramatika na starobalgarskiya ezik. Fonetika. Morfologiya. Sintaksis. Sofia: Izdatelstvo na BAN, s. 335 – 340.*)
- Жуковская, Л. П. (1964)** Лексические варианты в древних славянских рукописях. – В: Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. Москва: Наука, с. 5 – 17. (*Zhukovskaya, L. P. Leksicheskiye varianty v drevnikh slavyanskikh rukopisyakh. – V: Issledovaniya po istoricheskoy leksikologii drevnerusskogo yazyka. Moskva: Nauka, s. 5 – 17.*)
- Иванова-Мирчева, Д. (1989)** Лексиката на класическите старобългарски паметници – източник за определяне етническата принадлежност на Кирило-Методиевия език. – В: Международен конгрес по българистика. 2. Доклади. Т. 21. София, с. 5 – 12. (*Ivanova-Mircheva, D. Leksikata na klasicheskite starobalgarski pametnitsi – iztochnik za opredelyane etnicheskata prinadlezhnost na Kirilo-Metodieviya ezik. – V: Mezhdunaroden kongres po balgaristika. 2. Dokladi. T. 21. Sofia, s. 5 – 12.*)
- Иванова-Мирчева, Д. (1988)** Характерни особености на лексиката на старобългарските паметници. – В: Славянска филология, Т. 19. София: БАН, с. 29 – 35. (*Ivanova-Mircheva, D. Harakterni osobenosti na leksikata na starobalgarskite pametnitsi. – V: Slavyanska filologiya, T. 19. Sofia: BAN, s. 29 – 35.*)
- Куркина, Л. В. (1984)** Значение данных староболгарской письменности для реконструкции и этимологизации праславянского лексического фонда // *Старобългаристика*, кн. 2, с. 3 – 13. (*Kurkina, L. V. Znachenije dannykh starobolgarskoy pis'mennosti dlya rekostruktсии i etimologizatsии praslavyanskogo leksicheskogo fonda // Starob"lgaristika, kn. 2, s. 3 – 13.*)
- Мирчев, К. (1958)** Историческа граматика на българския език, София: Наука и изкуство, с. 304. (*Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik, Sofia: Nauka i izkustvo, s. 304.*)
- Мирчева, Е. (2001)** Не-дамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век. Монография.

- Велико Търново: Фабер, 316 с. (*Mircheva, E. Ne-damaskinovi slova v novobalgarskite damaskini ot XVII vek. Monografiya. Veliko Tarnovo: Faber, 316 s.*)
- Мирчева, Е. (2017)** Проблеми и достижения на българската историческа лексикология. – В: Доклады и выступления на заседаниях Комиссии по лексикологии и лексикографии при Международном комитете славистов. XVI Международный съезд славистов, Москва: Наука, с. 234 – 256. (*Mircheva, E. Problemi i dostizheniya na balgarskata istoricheska leksikologiya. – V: Doklady i vystupleniya na zasedanii Komissii po leksikologii i leksikografii pri Mezhdunarodnom komitete slavistov. XVI Mezhdunarodnyu s"yezd slavistov, Moskva: Nauka, s. 234 – 256.*)
- Михайловская, Н.Г. (1975)** Синонимия как выражение лексико-семантической вариантности (по древнерусским спискам Хроники Георгия Амартоля) // *Древнерусский язык. Лексикология и словообразование*. Москва: Наука, с. 3 – 24. (*Mikhaylovskaya, N. G. Sinonimiya kak vyrazheniye leksiko-semanticheskoy variantnosti (po drevnerusskim spiskam Khroniki Georgiya Amartolya) // Drevnerusskiy yazyk. Leksikologiya i slovoobrazovaniye. Moskva: Nauka, s. 3 – 24.*)
- Мичева, В. (2015)** Картината на света в новобългарските дамаскини. София: Диомира, 368 с. (*Micheva, V. Kartinata na sveta v novobalgarskite damaskini. Sofia: Diomira, 368 s.*)
- Мичева, В. (2016)** Диалектно и книжно в езика на новобългарските дамаскини. – В: Юбилеен сборник. София: БАН, с. 59 – 63. (*Micheva, V. Dialektno i knizhovno v ezika na novobalgarskite damaskini. – V: Yubileen sbornik. Sofiya: BAN, s. 59 – 63.*)
- Младенова, О., Б. Велчева (2013)** Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век. София: НБКМ, 536 с. (*Mladenova, O., B. Velcheva. Loveshki damaskin. Novobalgarski pametnik ot XVII vek. Sofiya: NBKM, 536 s.*)
- Мочульский, В.Н. (1890)** Описание рукописей В. И. Григоровича. – *Летопись Историко-филологического общества при императорском Новороссийском университете*. Одесса: типография штаба Одесск. воен. окр., 1890, с. 100 – 114. (*Mochul'skiy, V. N. Opisaniye rukopisey V. I. Grigorovicha. – Letopis' Istoriko-filogicheskogo obshchestva pri imperatorskom Novorossiyskom universitete. Odessa: tipografiya shtaba Odessk. voyen. okr., 1890, s. 100 – 114.*)
- Радева, В. (2017)** Българска лексикология и лексикография. София, 2017, 430 с. (*Radeva, V. Balgarska leksikologiya i leksikografiya. Sofia, 2017, 430 s.*)
- РКЕНО (2012)** Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в. (върху материал на Тихонравовия дамаскин), гл. ред. Е. И. Дьомина, София: Издателство Валентин Траянов, 1144 с. (*Rechnik na knizhovniya balgarski ezik na narodna osnova ot XVII v. (varhu material na Tihonravoviya damaskin), gl. red. E. I. Dyomina, Sofia: Izdatelstvo Valentin Trayanov, 1144 s.*)
- СтБР (1999)** Старобългарски речник. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. Т. 1, София: БАН, 1120 с. (*StbR. Starobalgarski rechnik. Otg. red. D. Ivanova-Mircheva. T. 1, Sofia: BAN, 1120 s.*)
- СС (1994)** Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык, 842 с. (*Staroslavynskiy slovar' (po rukopisyam X – XI vekov). Pod redaktsiyey R. M. Tseytlin, R. Vecherki i E. Blagovoy. Moskva: Russkiy yazyk, 842 s.*)
- Цейтлин, Р. М. (1977)** Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X – XI вв. Москва: Наука, с. 336. (*Tseytlin, R. M. Leksika staroslavynskogo yazyka. Opyt analiza motivirovannykh slov po dannym drevnebolgarskikh rukopisey X – XI vv. Moskva: Nauka, s. 336.*)
- Цонев, Б. (1919)** История на български език, Т. 1, София: Наука и изкуство, 442 с. (*Tsonev, B. Istoriya na balgarski ezik, T. 1, Sofia: Nauka i izkustvo, 442 s.*)
- Цонев, Б. (1919)** История на български език, Т. 1, София: Наука и изкуство, 442 с. (*Tsonev, B. Istoriya na balgarski ezik, T. 1, Sofia: Nauka i izkustvo, 442 s.*)
- Ягич, В. И. (1910)** История славянской филологии. Санктпетербург: Типография императорской академии наук, 932 с. (*Yagich, V. I. Istoriya slavyanskoy filologii. Sanktpeterburg: Tipografiya imperatorskoy akademii nauk", 932 s.*)